

УДК 94(477)"1920-1930"

ШКОЛИ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ В 1919-1929 РОКАХ

Делібалтова Ю. В. (Прага)

У статті висвітлюються деякі особливості шкільної освіти на Підкарпатській Русі (Закарпаття) в 1919-1929 рр., впливу чехословацької влади на освіту та культурне життя Закарпаття. 10 вересня 1919 р. в Сен-Жермені, а 4 червня 1920 р. в Тріаноні були підписані міжнародні договори, за якими Закарпаття увійшло до складу Чехословацької республіки, діставши офіційну назву Підкарпатська Русь. Культурна спадщина, що збереглася від Австро-Угорської імперії, на Закарпатті виявилася тяжкою. Система освіти була дуже поганою, а населення, в більшості, – малограмотним. З перших днів влада Чехословацької республіки проводила активну освітню політику. В Чехословаччині у 20-30-ті рр. ХХ ст. були створені й успішно діяли десятки українських наукових установ, організацій, спілок і видавництв, вищих навчальних закладів. До цього доклала свої зусилля українська політична еміграція. Влада Чехословаччини сприяла створенню та поширенню української школи та культури. Були певні прорахунки в політиці стосовно освіти в цьому регіоні, проте вони не можуть затьмарити ті успіхи, яких досягла Підкарпатська Русь на освітній і культурній ниві у 20-30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Закарпаття, освіта, українські та чеські школи, шкільна система, русини.

Історія освіти невіддільна від історії народу, розвитку його культури та політичних процесів, які мають місце в суспільстві, адже саме в освіті – запорука майбутнього. Тому й дослідження з проблем історії освіти завжди цікаві, а тим паче для Закарпаття, яке з 1919 до 1939 рр. належало до Чехословацької республіки.

Питання становлення української школи на Підкарпатській Русі в часи володіння цим краєм Чехословаччиною вивчалися вітчизняними науковцями радянського періоду з історичної та політичної точок зору досить упереджено. Чимало з них звертали увагу на демографічну статистику 20-30-х рр. ХХ ст. із зазначеного

питання, що залишається актуальним і нині (В. П. Копчак, С. І. Копчак). Окремі аспекти цієї тематики відображено в історико-правових працях В. С. Кульчицького, М. І. Настюка, А. П. Ткача, В. Ю. Ганчина, П. Ф. Гуралія, О. В. Кузьминця, В. С. Калиновського, П. А. Дігтяра, Л. І. Рябошапка, М. М. Нагорняка, історичних і політологічних дослідженнях М. П. Гетьманчука, С. В. Віднянського, М. Є. Горелова, О. П. Моця, О. О. Рафальського, С. Д. Сворака, П. Ю. Стерча, Ю. Химинця, А. Штефана, педагогічних працях С. О. Сірополка та інших. Разом з тим, проблема державно-правового регулювання Чехословацькою республікою становлення національної освіти, української (русинської) школи на Підкарпатській Україні у міжвоєнний період (1919-1939 рр.) вимагає неупереджених фундаментальних досліджень. Боротьба за самозбереження українського етносу – це перш за все історія становлення українського шкільництва. Однак, на жаль, чимало правових фрагментів цієї історії до сьогодні ще недостатньо вивчені.

10 вересня 1919 р. в Сен-Жермені, а 4 червня 1920 р. у Тріаноні були підписані міжнародні договори, за якими Закарпаття увійшло до складу Чехословацької республіки на автономних правах, діставши офіційну назву Підкарпатська Русь.

Культурна спадщина, що збереглася від Австро-Угорської імперії, на Закарпатті виявилася тяжкою. Система освіти була дуже слабкою, а населення, у своїй більшості, – малограмотними. Чіткої мережі освітніх закладів майже не існувало; школи були переважно

угорські, працювала дуже мала кількість німецьких, румунських, єврейських та російських шкіл, українських шкіл не було взагалі. За таких умов, починаючи з перших днів, влада Чехословацької республіки почала проводити активну освітню політику. Вже в 1920 р. у краї налічувалася 321 руська (українська) народна школа. Однак темпи зростання кількості українських шкіл були вельми повільними (у 1931 р. їх налічувалося 425), тимчасом як число чеських шкіл зростало з надзвичайною швидкістю (з 22 шкіл у 1920 р. до 158 в 1931 р.). Це при тому що загальна кількість чехословацьких дітей на Підкарпатській Русі становила близько 4 тис. душ [7, с. 352].

Недаремно в 1932 р. міністр освіти ЧСР д-р. І. Дерер визнав за нездорову шкільну політику, маючи на увазі штучне насадження чеських шкіл за рахунок шкіл з українською мовою навчання. Щодо кількості інших українських шкіл, крім народних, то в 1931 р. налічувалося 16 міщанських шкіл, 6 реальних гімназій, 3 учительські семінарії, одна торговельна академія та дві торговельні школи, дві фахові школи для обробки дерева та одна для обробки металу [16, с. 7].

Загальна шкільна повинність у Чехословаччині поширювалася й на дітей Підкарпатської Русі віком від 6 до 14 років, але багато дітей через різні причини не мали змоги відвідувати школу, особливо в гірських районах, де населення жило хуторами, віддаленими один від одного великими відстанями. Такі діти обслуговувалися курсами. В 1931-1932 рр. налічувалося 170 курсів, на яких навчалися 9176 дітей [16, с. 10].

Таблиця 1

Кількість дитячих садків і різних шкіл, а також учнів і вчителів у них на Підкарпатській Русі в 1920 і 1932 рр. [16, с. 24]

Роки	Дитячі садки		Сільські школи			Міські школи			Спеціальні школи			Середні школи		
	Садків	Дітей	Шкіл	Учнів	Вчителів	Шкіл	Учнів	Вчителів	Шкіл	Учнів	Вчителів	Шкіл	Учнів	Професорів
1920	46	1654	475	53241	874	10	1651	56	2	78	8	9	1579	40
1932	107	5527	758	129370	2408	18	8899	268	5	474	38	13	3660	140

Внаслідок зусиль державної влади та місцевих громадських організацій у 1936/37 навчальному році стан початкової освіти за національною ознакою характеризувався такими даними: з 973 початкових шкіл краю 463 були з українською мовою навчання, 365 – з чеською, 117 – з угорською, 24 – з німецькою мовою навчання [15, с. 36].

У 1938 р. майже в половині шкіл навчання велося українською мовою (понад 330 учителів навчали близько 145 тис. учнів). Із 11 гімназій краю 5 були українськими [15, с. 38].

Українські школи не були належним чином забезпечені вчителями, не вистачало коштів на придбання найнеобхіднішого обладнання. Не кращою була ситуація і з

неповними середніми, так званими «горожанськими», або, як їх ще називали, «міщанськими» школами. Так, у 1938 р. діяли 44 горожанські школи, з них 23 – з чеською мовою навчання. Уряд використовував їх для масової чехізації закарпатських українців: якщо на тисячу українського населення припадало 10 учнів горожанських шкіл, то на таку ж кількість чеського населення – 100 учнів [15, с. 45].

Несправедливим було й те, що чеська влада для 450 тис. русинів утримувала 4 гімназії, а для 35-40 тис. чехів і словаків – 5 гімназій. У гімназіях із чеською мовою навчалося багато вихідців з русинських (українських) родин, а найбільше було євреїв. Це, безперечно, був факт «тихої чехізації». З інших середніх закладів слід відзначити роль Ужгородського, Мукачівського і Хустського педучилищ, які готували вчителів [7, с. 357].

У центрі уваги громадськості перебувало й питання розвитку на Закарпатті вищої школи, але воно так і залишилося відкритим. Це ще одне питання шкільної політики, яке не змогла вирішити чеська влада. Але частина обдарованої молоді навчалася у вищих навчальних закладах Праги, Брна, Братислави, Будапешта, Риму, Берліну. Вони отримували стипендії і вчилися на тих саме засадах, що й чехи та словаки

[14, с. 21].

На Підкарпатській Русі державна влада не чинила перешкод для поступової розбудови народної освіти. Мережа українських шкіл була значною. Так, наприклад, у 1938 р. налічувалося майже півтисячі народних шкіл, 5 гімназій, 4 учительські семінарії [8, с. 237]. Однак перевага шкіл із чеською мовою навчання проявлялася в тому, що таких шкіл будувалося більше, їх краще утримували, надавали їм більшої уваги. Про це яскраво свідчать статистичні дані Йозефа Пешіни, який був шкільним інспектором Хуста. Залишалася не вирішеною до кінця і мовна проблема в школах Підкарпатської Русі, тому існували школи зі змішаною мовою навчання. Так, наприклад, у 1920 р. їх було 38, у 1925 р. – відповідно 22, у 1929 р. – 29, у 1931 р. – 22. З цих даних видно, що їхня кількість зменшувалася на користь шкіл із чеською мовою навчання, яких налічувалося в 1920 р. – 22, у 1925 р. – 29, у 1929 р. – 149, у 1931 р. – 158 шкіл [16, с. 36]. Кількість шкіл із українською мовою навчання становила в 1920 р. – 321, у 1925 р. – 392, у 1931 р. – 425 [16, с. 38]. Досить значним був відсоток угорських шкіл, яких налічувалося в 1920 р. – 83, у 1921 р. – 118, у 1931 р. – 101 [16, с. 22]. Існували також німецькі, румунські та єврейські школи [16, с. 28].

Таблиця 2

Кількість шкіл із різними мовами навчання на Підкарпатській Русі за період 1920-1931 рр.
[16, с. 41]

Роки	Мови навчання							Всього
	Українська (русинська)	Чеська або словацька	Угорська	Німецька	Румунська	Єврейська	Декілька мов (змішані школи)	
1920	321	22	83	7	4	-	38	475
1921	357	25	118	9	4	-	17	530
1922	357	13	116	11	2	-	18	517
1923	382	16	108	10	2	5	24	547
1924	386	26	107	10	2	9	20	560
1925	392	29	101	10	2	9	22	565
1926	383	46	99	10	2	9	25	574
1927	397	85	96	11	2	5	20	619
1928	398	121	102	13	2	3	19	658
1929	375	149	100	13	3	3	29	663
1930	404	154	104	14	3	4	19	702
1931	425	158	101	14	3	4	22	727

В Чехословаччині у 20-30-ті рр. ХХ ст. були створені й успішно діяли десятки українських наукових установ, організацій, спілок і видавництв, вищих навчальних закладів.

До цього доклала свої зусилля українська політична еміграція, чисельність якої у 20-х рр. ХХ ст. сягнула 50 тис. осіб [12, с. 347]. Так, влада надала притулок і фінансову підтримку

Українському вільному університету (1921 р.), заснованому М. С. Грушевським і М. Ю. Шаповалом. Цей заклад було переведено з Відня до Праги, і навчальний процес у ньому було організовано за зразком Карлового університету; його розвитку особисто сприяв тодішній президент ЧСР Т. Г. Масарик [12, с. 349]. Підтримку було надано також Українському високому педагогічному інституту ім. М. Драгоманова (1923-1933), Українській сільсько-господарській академії в Подєбрадах (1922-1935).

Чехословацький уряд не залишався осторонь від дискусії, що точилася між українофільською, русофільською та русинською орієнтаціями. Він надавав підтримку по черзі кожній із них, зупинившись у середині 30-х рр. ХХ ст. на останній, оскільки перші дві створювали загрозу для територіальної цілісності Чехословаччини. За такої політики політично-культурний розвиток Закарпаття проходив переважно в межах між чехословацьким централізмом та місцевим автономізмом.

Державна політика Чехословаччини в галузі освіти проводилася з метою послідовного утвердження та розвитку панівної чеської нації. Хоча Конституція ЧСР і проголошувала всіх громадян рівноправними, але на практиці цього не було. Чеська мова була законодавчо закріплена як державна. «Чехізація» шкіл на Закарпатті здійснювалася цілеспрямовано та ефективно. Тут варто особливо підкреслити, що на цей процес впливало чимало факторів державно-правового характеру, передусім рішення Вищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р. про визнання української мови «чужою» для населення Закарпаття, після чого почався наступ на українські школи [5, с. 51]. Корінне населення вимагало будівництва нових шкіл, навчання рідною мовою, покращення рівня підготовки народних учителів для національних шкіл Закарпаття тощо. На знак протесту проти зволікань чеського уряду з будівництвом нових шкіл селяни гірських районів навіть організували навчання своїх дітей під відкритим небом. Такі осередки називали «школами під дубом» [9, с. 47].

9 червня 1930 р. віце-губернатор Підкарпатського краю А. Розсипал видав наказ, яким зобов'язував шкільних інспекторів послуговуватися в офіційному листуванні чеською мовою, оскільки, мовляв, питання мови на Закарпатті ще й досі не розв'язані [1, с. 133-134]. Проти подібних юридичних «витворів» неодноразово виступав відомий український вчений-педагог, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, голова Українського педагогічного товариства С. О. Сірополко.

Так, у статті «Культуртрегери на виворіт»,

опублікованій 14 травня 1931 р. у газеті «Свобода», він засудив шкільного інспектора Яна Вондрачека, який публікацією «Народно-виховна діяльність на Підкарпатській Русі» від імені держави проголосив, що Підкарпатська Русь чехізується сама; більше того, вона ніби сама кличе до чехізації, і даремно певні кола ставлять перепони на шляху до цього процесу. С. Сірополко з обуренням зазначав, що Я. Вондрачек виступив проти української іреденти (від іт. *irredenta* – незвільнена, уярмлена; поняття «іредентизм» означає прагнення приєднатися до держави з однорідним національним населенням), недооцінив роль місцевої інтелігенції в розвитку духовної культури українського народу. «Тільки тоді урядовці-чехи зможуть виконати справді «культуртрегерську» роль на Підкарпатті, коли вони зрозуміють, що уявляє з себе по національності й мові той нарід, серед якого вони провадять урядову працю» [11, с. 1].

У 1932 р., як вже зазначалося вище, навіть міністр освіти Чехословацької республіки І. Дерер визнав нездоровим у шкільній політиці штучне насадження чеських шкіл за рахунок шкіл з українською мовою навчання. На той час спостерігалася значна кількісна невідповідність у функціонуванні шкіл для населення краю за національною ознакою. Так, було загально-визнаним, що чеські школи перебували у привілейованому стані, хоча здебільшого їх відвідували «жидівські діти» [3, с. 722]. І це не дивно, адже для комплектування тієї кількості чеських шкіл, що працювали у краї, бракувало дітей чеської чи словацької національностей, які там проживали. Та незважаючи на це, кількість цих шкіл зростає. Так, якщо в Ужгороді в 1910 р. була одна чеська школа, то в 1920 р. – 4, а в 1926 р. – вже 8 [10, с. 57]. У 1921 р. питома вага чеських шкіл у краї становила 3,2% від загальної кількості шкіл, а в 1937 р. – 23% [10, с. 149-151].

Проблема педагогічних кадрів на Підкарпатській Русі в 20-30-х рр. була однією з найскладніших. Річ у тім, що за часів Австро-Угорщини значна частина вчителів була змадяризована й української мови або не знала взагалі, або ледве її розуміла. Після її розпаду в нових українських школах які почали швидко створюватися з 1919 р., ці педагоги просто не могли працювати, а значна кількість і не хотіла цього робити. Професор П. Магочій називав їх «противниками нового режиму» [6, с. 106]. Лише в 1919 р. з роботи довелося звільнити 428 сільських і міських учителів, що становило майже половину всіх педагогів [16, с. 35].

Якщо вчителів не вистачало в уже існуючих школах, то ще більшою мірою ця проблема торкалася нових шкіл, що відкривалися в краї. Лише протягом 1920-х років було збудовано понад 50 шкіл, а в багатьох селах

школи відкривалися у пристосованих приміщеннях [16, с. 35]. Уже в 1920 р. на Підкарпатській Русі було 475 шкіл з українською мовою навчання, і в багатьох із них не вистачало вчителів [6, с. 106].

Проблема забезпечення шкіл кадрами вирішувалася двома шляхами. Один шлях запропонував Й. Пешек, чех за національністю, який працював головним інспектором шкіл Підкарпатської Русі в 1919-1924 рр. Він запропонував запросити спеціалістів із Галичини, і протягом першої половини 20-х років ХХ ст. до Підкарпатської Русі прибули сотні галичан, освічених фахівців, які працювали в гімназіях, учительських семінаріях, сільських народних школах. Переважна їх більшість була української орієнтації [6, с. 107]. Чимало з них стали прибічниками видатного педагога Августина Волошина – це І. Панькевич, В. Бірчак, П. Яцко, А. Алиськевич та інші. Але повністю проблему педагогічних кадрів це не могло вирішити. Наступник Й. Пешек, інспектор Й. Шіmek, також чех, відмовився від послуг галичан, натомість запрошував на роботу представників чеської інтелігенції, колишніх легіонерів, серед яких частина була русофільської орієнтації. Крім того, у школах працювало чимало українських та російських емігрантів. Отже, склад педагогів був дуже строкатим.

А. Волошин, який добре розумівся на проблемі, запропонував інший шлях забезпечення народних та горожанських шкіл кадрами; він полягав у збільшенні набору до місцевих середніх педагогічних закладів освіти – Ужгородської півче-учительської семінарії, яку він очолював, Ужгородської жіночої учительської семінарії, Мукачівської семінарії [8, с. 196]. Впродовж кінця 20-х і в 30-х рр. ХХ ст. до півче-учительської семінарії приймали 40 осіб щорічно, до жіночої семінарії – 50, до

Мукачівської семінарії – також 50. Отже, щорічно три середні педагогічні заклади давали школам 140-150 учителів [7, с. 252].

Крім того, А. Волошин вважав, що частина випускників гімназії також може йти працювати в школи, склавши додатково при семінаріях іспити з педагогіки та психології. І чимало гімназистів охоче йшли працювати в школи. Разом із семінаристами це були найцінніші кадри, адже більшість із них добре знали край, особливості його культури, специфіку населення, були готові працювати з молоддю. Вони становили основу вчителів краю [16, с. 34-35].

Вжиті заходи давали змогу покращити стан справ з учительськими кадрами. Лише протягом 1919-1932 рр. 916 русинів отримали спеціальність учителя й пішли працювати в школи. Це були переважно випускники трьох учительських семінарій та гімназисти [7, с. 263]. Якщо в 1920 р. з 976 учителів сільських народних і міських початкових шкіл середню освіту мали тільки 43 учителі [16, с. 19], то наприкінці 1930-х рр. більшість наставників молоді вже мали фахову освіту. Всього в початкових школах у 1938 р. працювали 3320 учителів, які навчали понад 145 тис. учнів [4, с. 215].

Статистичні дані, подані в даній статті, ще раз підтверджують, що політика чеської влади була досить лояльною і не пригнічувала етнічно-національних прав жителів Закарпаття. Навпаки, вона давала простір для розвитку освітнього і культурного розвитку місцевих українців, активно сприяла створенню та поширенню української школи та культури. І хоча були певні прорахунки в політиці Чехословаччини стосовно освіти в цьому регіоні, проте вони не можуть зазмарити ті успіхи, яких досягла Підкарпатська Русь на освітній та культурній ниві у 20-30-х рр. ХХ ст.

1. Беднаржова Т. Є. Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва: Монографія / Т. Є. Беднаржова. – Львів: Вільна Україна, 1998. – 318 с.
2. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.) / С. В. Віднянський. – Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К., 1994. – 82 с.
3. Закарпаття // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 2. – С. 715-727.
4. Ігнат А. Стан освіти на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст. / А. Ігнат // Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1970. – С. 212-222.
5. Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2003. – 560 с.
6. Магочій П. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) / П. Магочій // Поличка «Карпатського краю». – № 3-6 (18). – Ужгород, 1994. – 295 с.
7. Нариси історії Закарпаття. – Т. 2: 1918-1945 / Ред.: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
8. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. – 431 с.
9. Розквіт народної освіти в західних областях України / Д. А. Яремчук, Л. С. Байк, В. К. Савинець та інші; Упор. і заг. ред. Б. І. Тимохіна. – К.: Радянська школа, 1979. – 192 с.
10. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944-1964 рр.) /

- С. Д. Сворах. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 240 с.
11. Сірополко С. О. Культуртрегери на виворіт / С. О. Сірополко // Свобода (Ужгород). – 1931. – 14 травня. – 12 с.
 12. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко (керівник). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
 13. Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття / Кол. авторів. – Ужгород: Карпати, 1973. – 478 с.
 14. Československo. Ministerstvo školství a národní osvěty. Geografická bibliografie Podkarpatké Rusi za rok 1923/1926. – Praha, 1928. – 64 s.
 15. Hořec Jaromír. Dokumenty o Podkarpatské Rusi. – Praha, 1997. – 88 s.
 16. Pešina Josef. Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. – Praha, 1933. – 51 s.

РЕЗЮМЕ

ШКОЛЫ НА ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ В 1919-1929 ГОДАХ

Делибалтова Ю. В. (Прага)

В статье освещены некоторые особенности школьного образования на Подкарпатской Руси в 1919-1929 гг., влияния чехословацкой власти на образование и культурную жизнь Закарпатья. 10 сентября 1919 г. в Сен-Жермене, а 4 июня 1920 г. в Трианон были подписаны международные договоры, по которым Закарпатье вошло в состав Чехословацкой республики, получив официальное название Подкарпатская Русь. Культурное наследие, сохранившееся от Австро-Венгерской империи, на Закарпатье оказалось тяжелым. Система образования была очень плохой, а население, в большинстве, – малограмотными. С первых дней власти Чехословацкой республики проводили активную образовательную политику. В Чехословакии в 20-30-е гг. были созданы и успешно функционировали десятки украинских научных учреждений, организаций, обществ и издательств, высших учебных заведений. К этому приложила свои усилия украинская политическая эмиграция. Власти Чехословакии способствовали созданию и распространению украинской школы и культуры. Были определенные просчеты в политике относительно образования в этом регионе, однако они не могут затмить те успехи, которых достигла Подкарпатская Русь на образовательной и культурной ниве в 20-30-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, Закарпатье, образование, украинские и чешские школы, школьная система, русины.

SUMMARY

SCHOOLS IN CARPATHIAN RUTHENIA IN 1919-1929 YEARS

J. Delibaltova (Prague)

In the article some features of schooling in Carpathian Ruthenia in 1919-1929 years are determined. On the 10th of September 1919 in Sen-Zhermen and on the 4th of June 1920 in Trianon two international agreements were signed, which said that Transcarpathian region united with Czech Republic and took the name of Carpathian Ruthenia. The cultural heritage that remains after Austria-Hungarian empire in Transcarpathion region was difficult. The system of education was bad, and the most of citizens were semi-literate. From the very beginning the Czech government began to work on this problem. In Czech Republic in 20-30 years of the twentieth century many scientific institutions, organizations, educational establishments, publishing houses were presented and started to work. Ukrainian political emigration took part in it too. The government of Czech Republic contributed to the creation and dissemination of Ukrainian school and culture, a great number of schools and cultural clubs were opened. There were some political unagreements in this region. But no one can hide the success that Carpathian Ruthenia had in cultural and educational spheres in 20-30 years of the twentieth century.

Keywords: Carpathian Ruthenia, Transcarpathia, education, Ukrainian and Czech schools, school system, Ruthenians.